

TRI TALIJANSKE KNJIGE O RASPADU JUGOSLAVIJE

Cristiano Diddi & Valentina Piatelli: *Dal Mito alla pulizia etnica. La guerra contro i civili nei Balcani [Od mita do etničkog čišćenja. Rat protiv civila na Balkanu]*. Edizioni cultura della pace, Firenca 1995.

Fabio Martelli: *La guerra di Bosnia. Violenza dei miti, [Bosanski rat. Nasilje mitova]*. Il Mulino/Alfa Tape, Bologna 1997.

Adriano Sofri: *Lo specchio di Sarajevo [Sarajevsko zrcalo]*. Sellerio, Palermo 1997.

Talijanska je intelektualna elita, za razliku od francuske, slijedila rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ponešto mlako i bez participacije, pa bi se moglo reći da je on izmakao njezinoj pravoj pozornosti. Takvom je stanju zacijelo pridonijelo to što je Italija od 1991. do 1995. proživljavala duboku unutrašnju krizu: politički Talijani – za razliku od puka, čija je inicijativa u humanitarnim i dobrovoljnim akcijama bila doista iznadprosječna – razmišljali su više o problemima vlastite države te o novoj, drugoj republici nego o tragediji u susjedstvu. Intelektualna se javnost ograničila na deklarativnu osudu nasilja, manje ili više otvoreno smatrajući da su do rata dovele “secesionističke” sjeverne republike. U tome se desnica i ljevica nisu posebno razlikovale.

Nedostatak zanimanja odrazio se i na izdavaštvu. O ratu u Hrvatskoj i BiH izišlo je u Italiji više od dvadeset naslova, no većim su dijelom posrijedi na brzinu sklopljene zbirke novinskih članaka, nerijetko loše napisane, i namijenjene publici koja je nesumnjivo kroz svakodnevne vijesti u novinama i na televiziji razvila senzibilitet za problem rata, no koju ipak, sudeći po prodaji, takva produkcija nije zadovoljila. Knjigâ pak sa znanstvenim pristupom izišlo je malo, osobito usporedi li se ta produkcija s onom u Njemačkoj, Francuskoj ili Velikoj Britaniji. Objavljeno je nekoliko prijevoda, među kojima dje-

la Paula Gardea (*I Balcani*, 1996) i Krste Cvičica *Rifare i Balcani* (“Preustroj Balkana”, 1993), te *I musulmani di Bosnia* (“Bosanski muslimani”, 1995) petorice autora, među kojima je i Ivo Banac, a urednik je Mark Pinson. O potražnji za balkanskim temama svjedoči i novo izdanje uzbudljivih izvješća s balkanskog ratišta iz godina 1912–1914, *Le guerre serbe* (“Srpski ratovi”) proslavljenoga književnika, kompozitora i boema Bruna Barillija.

Među suvremenim znanstvenim studijama domaćih autora zaslužen uspjeh imale su knjige tršćanskog povjesničara Jože Pirjavca (*Serbi, Croati, Sloveni* – “Srbi, Hrvati, Slovenci”, 1995; *Il giorno di San Vito* – “Vidovdan”, 1997), koje su bez straha od didaktičnosti talijanskoj publici tumačile i neke temeljne, a ipak nepoznate činjenice iz daleke povijesti. U kraćem poglavlju posvećenu posljednjem ratu u prvoj od navedenih knjiga, Pirjavec je uočio kako je u propagandnom djelovanju nekih od najuglednijih srpskih intelektualaca “bilo teško razdvojiti cinizam od dobrih namjera” (str. 119), te kako na “kulturu grobova” usmjerenu ostvarivanju velike Srbije Hrvatska nije znala dati pravi odgovor. Umjesto ozbiljna suočavanja s problemom srpske manjine, kaže Pirjavec, Hrvatska je progovorila o davno propalim kraljevstvima, a uskoro se upustila i u potpuno promašenu politiku u Bosni i Hercegovini.

Radovi povjesničara Stefana Bianchinija – *Sarajevo: le radici dell'odio* (“Sarajevo: korijeni mržnje”, 1993) i *La questione jugoslava* (“Jugoslavensko pitanje”, 1996) – pisani su iz drukčijega ideološkoga gledišta i s posebnom pomnjom za jugoslavensko socijalističko iskustvo. Svoje je teze Bianchini sintetizirao i u kraćem eseju uključenome u zbirku radova *Jugoslavia perché* (“Zašto Jugoslavia”), koji je 1995. godine uredio Tommaso Di Francesco i u kojoj su svoje mjesto našli i Peter Handke i Emir Kusturica. Predgovor urednika te zbirke oslanja se djelomično na Bianchinija kada iznosi tezu o “višku nacionalne jednakosti”, odnosno o pretjerano složenu mehanizmu ravnopravne raspodjele vlasti u Jugoslaviji, kao jednome od uzroka njezina raspada. Krivca za rat, međutim, priređivač Di Francesco nalazi u zapadnim diplo-

macijama, ponajviše njemačkoj, koja je, umjesto da obuzda nacionalizme, "kratkovidnom i arogantnom politikom takozvanih priznanja" samo potpirila vatru sukoba. Stav da su priznanja samostalnosti dotadašnjih jugoslavenskih republika bila pogrešan korak te optužbe na račun Njemačke i Sv. Stolice, kao predvodnika takve politike, i danas su prisutni među talijanskim intelektualcima kojih dobar dio to opravdava automatskom i površnom asocijacijom na Sjevernu ligu Umberta Bossija u samoj Italiji.

Paolo Rumiz, dopisnik tršćanskoga dnevnika *Il Piccolo*, u svojoj knjizi *Maschere per un massacro* ("Maske za pokolj", 1996) o tome, međutim, piše sljedeće:

Danas je gotovo opće mjesto da su Slovenija i Hrvatska razorile Jugoslaviju, te da ih je na odcjepljenje potakla Njemačka. No malo tko kaže da su London i Pariz (uz suglasnost Moskve), u strahu da bi njemačka lokomotiva mogla ekonomski prodrjeti na jugoistok, dali Miloševiću prešutan pristanak za njegov plan srbizacije Federacije. Malo se tko sjeća kako je upravo od engleskog ministra Douglasa Hurda potekla teorija prema kojoj, da bi se borbe zaustavile, Bosancima treba uskratiti oružje i spriječiti zračne napade NATO-a (str. 36).

Pitajući se gdje počinje Balkan, Rumiz govori o odgovornosti i nespremnosti Europe da se suoči s pitanjima koja ona prezrivo odbacuje kao "balkanska", a zapravo ih nosi u sebi samoj. Kao dobar poznavatelj prilika i odnosa snaga u Jugoslaviji, a zatim i kao pomni promatrač ratnih zbivanja, osobito onih u Vukovaru, Rumiz uz etnički sukob uočava i sraz *starosjedilaca* i *došljaka*, odnosno urbanoga i ruralnoga. Socio-antropološke kategorije uspješno primjenjuje kada govori o hercegovačkom lobiju, pokazujući pritom i upućenost u pojavu ratnog profiterstva.

Od 1993. godine u Rimu izlazi tromjesečnik *Limes – talijanski časopis za geopolitiku*, utemeljen sa ciljem da na europskoj političkoj pozornici za Italiju pronađe mjesto kakvo joj pripada s obzirom na njezinu ekonomsku moć. Kako tu ulogu Italija nastoji ostvariti ponajprije na Mediteranu i u Istočnoj Europi, časopis se kontinuirano i ambiciozno posvećuje prostoru bivše Jugoslavije.

Upravo je u *Limesu* promoviran prijedlog uspostave "Euroslavije", naime Jugoslavije bez Slovenije, ali zato s Albanijom i još nekim balkanskim zemljama. Ta je zamisao u Hrvatskoj dakako izazvala burne reakcije, a prethodila je sličnom američkom nacrtu SECI-ja.

Odgovornost Zapada

U takvu okruženju pozornost zaslužuje rad dvoje mladih istraživača iz Firenze, Cristiana Diddija (1970) i Valentine Piatelli (1972), koji je pod naslovom *Dal mito alla pulizia etnica. La guerra contro i civili nei Balcani* (Od mita do etničkog čišćenja. Rat protiv civila na Balkanu) i s predgovorom Demetrija Volčića tiskan 1995. godine kod malog izdavača Edizioni cultura della pace, Izdanja kulture mira.

Tražeci uzroke nasilja i etničkog čišćenja, autori izriču tezu da je počinitelje okrutnosti vodio mitski način mišljenja, do kojega je pak, među ostalim, dovela dugotrajno i pomno provedena propaganda, započeta najprije u srpskoj sredini. Ondje se, kroz jeftinu demagogiju na brojnim mitinzima u drugoj polovici osamdesetih, obnovio utopijski ideal homogenoga, monoetničkoga i patrijarhalnoga društva, a hajdučka tradicija povezala sa četnicima. Srpska se propaganda, naime, dijelom oslanjala i na junačku narodnu epiku, a u taj su problem, kao i u fenomen regresije u folklorno i ruralno, autori za talijanske uvjete iznenadujuće dobro upućeni, vjerojatno zahvaljujući svojoj slavističkoj naobrazbi.

S vremenom su se događaji pripovijedani u pjesmama deformirali, što je prirodno za usmenu tradiciju: tako su činjenice dobivale sve legendarniji oblik, pridonoseći nastajanju labilne povijesne svijesti, često podložne "mitskom" iskušenju. Unatoč tome, građa opjevana u pučkoj epici i dalje se osjećala kao povijest, a ne kao legenda, i upravo u tom slobodnom prostoru među zbiljom i mitom stvoreni su uvjeti za miješanje razina. Takva percepcija povijesti, koju su vješto probudile propaganda i politička računica vladajućih krugova, pokazala se do danas prilično vitalnom u širokim slojevima stanovništva, osobito u selima, gdje su epske pjesme dugo ostale živim oblicima znanja (str. 19).

Uz BBC-jev dokumentarac *Serbian Epics* (1992) autori se služe izdanjima zagrebačkog Instituta za etnologiju i folkloristiku te radovima Dunje Rihtman-Auguštin, a poznati su im i stavovi Bogdana Bogdanovića o urbicidu te članci sociologa Dinka Tomašića, napisani i objavljeni u SAD-u, a u Hrvatskoj pre-tiskani u početku devedesetih. Premda se po teorijskoj podlozi i obuhvaćenju građi knjiga firentinskih istraživača ne može mjeriti s radovima objavljenim u nas (Ivo Žanić im nije poznat), u SR Jugoslaviji (promakao im je i Ivan Čolović) i Sloveniji (ne navode Jezernikovu studiju *Dežela kjer je vse narobe* iz 1998. godine), valja imati na umu da etnoantropologija, te veza eposa i rata, nije jedini interes njihove knjige, kao i to da, za talijanske prilike, njihov pristup znači doista osvježenje. U sredini, naime, u kojoj je velik dio publicista sintagma o balkanskoj genetskoj mržnji olakšavao savjest Zapada, Diddi i Piatelli uistinu "otkrivaju" mehanizme koji su drugdje dobro poznati antropolozima. O mitizaciji broji iz Jasenovca i Bleiburga kažu:

Nije teško razumjeti kako se (...) sukob prenosi s povijesnog plana i sublimira u izvanvremenski prostor, u kojemu suprotnosti poprimaju ontološko i apsolutno značenje. Sukob koji iz njih proizlazi nije, dakle, više među sličnima, nego prije među različitim "bićima", između ljudi i čudovišta, žrtava i krvnika. Odatle je samo jedan korak do pokretanja osvete koja se hrani drevnom mržnjom, ali i nadahnjuje strahom i svijesću da se onaj tko ne udara prvi, i tako spriječi neprijateljeve namjere, izlaže opasnosti da sam strada (str. 17).

Teorijski temelj srpskog nacionalizma je Memorandum SANU, čije teze o nacionalnoj i ekonomskoj ugroženosti Srba u Jugoslaviji autori pobijaju statističkim podacima iz vremena SFRJ. Korijene pak srpskoga revanšizma nalaze u baštini srodnih nacionalnih programa iz prošloga i s početka ovoga stoljeća, od Ilije Garašanina i Vuka Karadžića do Vase Čubrilića. Srpska pravoslavna crkva imala je u propagandnoj pripremi posljednjega rata neslavnu ulogu, ponajprije kroz "proračunato i zlonamjerno poistovjećivanje nove hrvatske republike sa zloglasnom NDH" (str. 43). Već ranije spomenut meha-

nizam "preventivnoga genocida" doveo je tako do etničkog čišćenja:

Propaganda i dinamika kolektivnog ponašanja omogućili su (...) genocid, tako da je eufemizam "etničko čišćenje", koji su izmislili sami zločinci, sličan, u svojoj funkciji psihološke negacije, nacističkom terminu "konačno rješenje". Ne valja zaboraviti da su bezbrojne okrutnosti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini bile moguće zahvaljujući teorijskoj podlozi i planu stvorenu u visokim sferama koji, kako se vidjelo, ima važne prethodnike u srpskoj povijesti i kulturi.

O hrvatskom pak nacionalizmu autori pišu ovako:

Ako je primarno nadahnuće srpskog nacionalizma ono militarističko, koje se manifestiralo ponajprije u kultu rata i velike Srbije, duh hrvatskoga nacionalizma obilježava stanovita dvoznačnost stavova, u kojoj se ratničkom obilježju pridružilo i ono posve drukčije, prekriveno pacifizmom i demokratskim duhom.

Uz propagandistički instrumentarij za koji je malo reći da je gotski, i uz sklonost crnim metaforama – sam hrvatski predsjednik Tuđman slikovito je izjavio kako se "Hrvatska, kao i svako dijete, treba roditi u krvi" – postoji i "drugi" duh nacionalizma: onaj, da tako kažemo, "prosvjetiteljski", koji hrvatski ponos hrani građanskim i demokratskim postignućima i nagoni ga da uživa u vlastitoj kulturi. Moramo primijetiti kako je za vrijeme NDH slično dvojstvo stavova obilježavalo nacionalističku Pavelićevu propagandu. U takvu mentalnom sklopu europeističke težnje germanofilske Hrvatske, nerijetko još zanesene pozlaćenim habsburškim mitom, žive uz teške odnose s tradicionalnim susjedima, i uz želju da se što više udalje od balkanske krčme (izraz pripada piscu Miroslavu Krleži), koju osjećaju kao prepreku vlastitu razvoju i opasni prodor "levantinskoga" duha (str. 44).

Nasuprot srpskoj, "pravoslavnoj" oporbi, u kojoj je "simptomatski kako Draškovićeve optužbe poprimaju prije sveti ton anarhije negoli ton političke i civilne opozicije" (str. 42), u hrvatskoj oporbi ima nenacionalističkih snaga, premda su loše organizirane i imaju slab utjecaj u političkom životu. Uglavnom uslijed toga u službenoj propagandi

prevladavaju nacionalističke poruke, a u slučaju Krajine “nije isključeno da se mudrijom i pomirljivijom politikom hrvatske vlade možda mogao izbjeći tako katastrofalan ishod srpskog pitanja u Krajini” (str. 49). Autorima su poznate okrutnosti počinjene protiv Srba u Daruvaru, Gospiću, Pakracu i Sisku, dok je hrvatsko-bosanski rat “potpuno diskvalificirao politiku Tuđmana i HDZ-a pred očima međunarodne javnosti” (str. 50).

Stav je autora, međutim, da u slučaju hrvatskih (i muslimanskih) zločina nije riječ o etničkom čišćenju u pravom smislu riječi: “Prema svim međunarodnim nezavisnim organizacijama i prema Ujedinjenim narodima, upravo su srpski vojnici ti koji su učinili najveći dio zločina, i to na sustavan način i na temelju viših naredenja” (str. 141). Muslimanski se nacionalizam može takvim zvati samo uvjetno, budući da je “nacionalizam europskog tipa pojam tuđ islamu” (str. 54). Ako su u Bosni nastale slične ideje, glavni je krivac za to Zapad koji je, “ne pomogavši bosanskom narodu, ne samo postao sukrivcem za masakre i etnička čišćenja što su ih počinili agresori, nego je i propustio povijesnu priliku (...) da se približi arapskome svijetu, osobito nakon rata u Iraku” (str. 55).

Odgovornost Zapada zapravo je glavni motiv čitave knjige, kao takav nagoviješten i u Volčićevu predgovoru, a i njezin podnaslov – *Rat protiv civila* – zapravo je replika na površnu i netočnu definiciju rata u zemljama slijednicama bivše Jugoslavije kao građanskoga. No i definicijom “etničkoga rata” Zapad je htio samo superiorno odbaciti problem. Kada su se, naime, slični ratovi vodili na Zapadu, nazivani su nacionalnim pokretima, preporodima i tome slično; u Istočnoj Europi oni su etnički, a pojave li se u Africi, tada su, s neprikrivenim prezirom, plemenski (str. 89). Etničko čišćenje do kojega je došlo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini “može se lakše razumjeti prihvatimo li definiciju tog rata kao kombinacije ratova za odčepljenje s imperijalističkim ratovima; različiti nacionalizmi nisu samo zahtijevali područja u kojima su u većini, nego i ona u kojima su u manjini ili, kao u slučaju srpskog nacionalizma, krajeve u kojima uopće i nisu

bili zastupljeni, ali koji su u povijesti bili srpski ili su ekonomski važni (izlaz na more, plodna zemlja i slično), prema tipično imperijalističkom načelu” (str. 91). Autori se, međutim, na kraju odlučuju za definiciju “rata protiv civila”, a u njemu počinjeni zločini nisu ratni, nego zločini protiv čovječanstva.

Premda pisana u jeku rata, i na trenutke pod jakim dojmom tada najsvježije bosanske tragedije, osobito pada Srebrenice, knjiga dvoje mladih istraživača pokazuje dobro poznavanje povijesne, sociološke i pravne pozadine ratnih događaja, a njezina je glavna odlika što u talijanski pogled na rat u Hrvatskoj i BiH uvodi etnoantropološke kategorije.

Jedan narod s tri plemena

Suvremeni je talijanski povjesničar Fabio Martelli (1957) “balkanskoj” problematici pristupio pošto je napisao knjigu o Rusiji i bavio se prilično raznovrsnim temama, od etnopsihijatrije do antropologije i viktimologije (prikuplja dokumentaciju o suđenjima za ratne zločine), a u skorije je vrijeme, kako piše na ovitku njegove najnovije knjige o Albaniji, sudionik istraživačkoga projekta o “prepletanju tradicionalne ratničke kulture i suvremenih pokušaja odgoja za mir”. Martellijeva knjiga posvećena zemljama bivše Jugoslavije, koju je izdao ugledni bolonjski izdavač Il Mulino, nosi naslov *La guerra di Bosnia. Violenza dei miti* (“Bosanski rat. Nasilje mitova”) iako je poglavlje o Bosni najkraće, pa se čini da je takav naslov vjerojatno dan iz komercijalnih razloga.

U knjigu nas uvodi predgovor ovdje već spomenuta povjesničara Stefana Bianchinija. Prema njemu, politički mit, koji je na djelu od Francuske revolucije, i ideja nacije koja s njime nastaje dovode do pojave društvenoga dualizma, odnosno do nužnosti odabira između razuma i emocionalnosti. Takva isključivost, uz negaciju različitosti, vodi u egalitarizam i kulturnu homogenost. Međutim društvene strukture izrasle na takvim temeljima u naše vrijeme na Zapadu, među ostalim, nagrizaju i ženski pokret i novo shvaćanje obitelji, a to negativno utječe na nacionalnu državu. Svi su ti procesi, smatra Bianchini,

postojali i u Jugoslaviji, štoviše, ona je neke od njih anticipirala, ujedno time ugrožavajući vlastiti koncept federalne države.

To raspadanje Bianchini zove postmodernim, a kako Jugoslavija nije bila sposobna voditi prijelaz iz industrijalizacije u postmodernu, nastupila je kriza. Kao odgovor na nju pojavio se etnički element, koji se suprotstavio komunizmu obnovivši dualizam romantičnoga i racionalnoga. Premda je etničnost nosila masku modernosti (jer su, tvrdi autor, sve grupe koje su u Jugoslaviji zagovarale etničko načelo izjavljivale kako homogenost grupe znači napredak), za Bianchinija je ona u svojoj biti arhaična, jer donosi "premoć kolektivnoga nad individualnim, muškog roda nad ženskim, starih nad mladima" (str. 12).

Iz teksta se može zaključiti da je autoru veza između etničkoga načela i navedenih karakteristika apsolutna. Također, on ne spominje mogućnost da su srodna obilježja postojala, ili čak bila dominantna, u Jugoslaviji, utemeljenoj prema njemu na onome suprotnome, odnosno racionalnome – multietničkome i multikonfesionalnome načelu.

Upravo pri obnovi načela etničnosti u političku se praksu uvodi mit kao homogenizirajuće sredstvo, a u tome Bianchini zamjećuje suradnju (i suodgovornost) dijela intelektualaca koji su spremni gajiti sinkretizam Povijesti, Jezika, Književnosti i Mita. Političkim se mitom elita koristi u ideološkom vakuumu, te ga pritom mijenja i u odnosu na povijest i u odnosu na njegovu vlastitu priču. Među balkanskim narodima, ovdje uglavnom izjednačenima, Bianchini vidi nekoliko zajedničkih mitova: onaj o Kosovu, o predziđu kršćanstva, o vlastitoj drugosti, o homogenosti kao sigurnosti te o vlastitoj vječnosti. Osim što barem onaj prvi nije svima zajednički, i što je posljednji dio svakog političkog mita, a ne posebno onih balkanskih, na popisu upada u oči mit o "vlastitoj drugosti". Bianchini je, naime, drugost nešto ranije u tekstu, kada je govorio o ženskom pokretu, istakao kao tekovinu postmodernoga raspada monolitnih patrijarhalnih militarističkih struktura, no ona mu je nedvojbeno mitska kada je etnička.

Uključivši u govor o mitu i psihoanalitičke kategorije te odredivši podjednako velikosrpska i velikohrvatska nacionalistička čitanja političkih mitova kao težnju za zadovoljenjem libida, pri čemu mit postaje posrednikom između nesvjesnih struktura želje i svjesnih političkih odabira, dalji govor o mitu i naciji Bianchini je prepustio Martelliju.

Za Martellija je pak glavni mit, o koji se upiru novo hrvatsko i srpsko političko vodstvo, onaj o pravu na suverenost na osnovi negdašnje državnosti. No, dok se u slučaju srpske srednjovjekovne države radi o snažnoj strukturi uspostavljenoj po uzoru na Bizant, analogni mit drevne državnosti u Hrvatskoj ima vrlo labave temelje, jer se u povijesti radi o kratku i beznačajnu razdoblju za kojim je uslijedio pad pod mađarsku vlast. Hrvatsko je plemstvo zapravo bilo mađarsko (za Martellija je dovoljno pogledati njihova imena, na primjer Zriny), pa je naivno i mitski tumačiti pobune plemstva kao izraz nacionalne samosvijesti. Upravo suprotno, hrvatsko se plemstvo "tijekom stoljeća odlikovalo zalaganjem u krajnje nasilnu gušenju svakoga društvenog pokreta ili vjerske pobune protiv uspostavljenoga feudalnog poretka" (str. 130). Kao znak želje za neovisnošću hrvatskog *stanovištva* (tek kada govori o 20. stoljeću Martelli Hrvate naziva *narodom*) ne može se tumačiti ni Vitezovićeva *Croatia rediviva* iz 1700. godine. Njezina posveta rimsko-njemačkom caru i hrvatsko-ugarskom kralju Leopoldu I. neboriv je dokaz da je djelo bilo dio carske politike:

Carev je prvi naum bio ukinuti privilegije i oslabiti moć mađarskog plemstva, pa je da bi to postigao (...) krenuo u neku vrstu prevrednovanja pojedinih teritorija upravo na etničkom načelu, naglašavajući višenacionalnu i nadnacionalnu dimenziju svoga Carstva (...) Croatia rediviva stoga je samo jedan među brojnim pamfletima pisanima po želji cara da bi se dala vrijednost povijesnim tradicijama onih naroda u Carstvu koji u svojoj prošlosti nisu imali autonomne nacionalne monarhije. Carev je cilj, dakle, bio probuditi ponos i tradiciju hrvatskog plemstva, ali ne da bi mu dao privilegirani položaj, nego da bi na taj način

obuzdao pretenzije čvršćih i moćnijih plemstava, kakvo je bilo upravo mađarsko (str. 38–39).

Tom površnom te povijesno i filološki netočnom interpretacijom Vitezovića, Martelli pokazuje svoju temeljnu nezainteresiranost za hrvatsku kulturnu povijest, što će doći do izražaja i u ostatku teksta. Upravo zbog nepoznavanja te povijesti Martelli može, kako to na više mjesta i čini, predbaciti Hrvatima da su, prema Herderovu načelu, naciju izgradili na mitskim kategorijama krvi, jezika i tla umjesto na kulturnom zajedništvu. Da mu je kulturni temelj nepoznat, pokazuje i kada (samo na jednom mjestu u zagradi) navodi Gaja i JAZU kao neočekivan dokaz hrvatske “federalističke kulture” (str. 131). Martelli, naime, Hrvatima odriče nacionalnu svijest prije 20. stoljeća, pa je za njega “hrvatska federalistička kultura” dvostruko iznenađujuća: po tome što je postojala, premda navodno nije postojao nacionalni osjećaj, i po tome što Hrvati nisu odmah bili nacionalisti kakvima ih Martelli danas isključivo želi vidjeti. Iz istoga će razloga autoru biti paradoksalna i činjenica da je Tito bio Hrvat: “Premda Hrvat, Tito je dugo vrijeme uspijevao biti utjelovljenjem nadnacionalne ideje” (140).

Srpskom se preporodu pripisuje želja za “pojednostavnjenjem jezika kako bi se on očistio od specifično srpskih oblika koji su bili teško razumljivi ostalim slavenskim narodima na Balkanu, pa se predlagala i uspostavljala neka vrsta zajedničkoga jezika koji bi (...) mogao biti elementom dubokog ujedinjenja svega slavenskoga stanovništva na Balkanu” (str. 85). Ovdje nije potrebno posebno napominjati kako se, upravo prema koncepciji Vuka Karadžića, srpski književni jezik u devetnaestom stoljeću nije “čistio” od oblika koji bi bili nerazumljivi samo ostalima, nego su takvi bili i samome srpskom narodu. Još je krupniji autorov previd u tome što ilirsku ideju *stvaranja* zajedničkog jezika pripisuje srpskom pokretu, koji je zagovarao upravo suprotno stajalište, to jest uzimanje *postojećega* i govornoga narodnog jezika.

Prema Martelliju, “u okviru Habsburškog Carstva Hrvatska nikad nije iskazala osjećaj nacionalne pripadnosti” (str. 140).

“Zapravo se tek prema kraju habsburške dinastije počelo ozbiljno misliti o Hrvatskoj kao o središtu oko kojega bi moglo doći do okupljanja i u političkom smislu, no ni taj oblik carskog planiranja ne treba brkati s preuranjenim priznanjem nekoga hrvatskoga nacionalnog identiteta” (str. 132). Zapravo, do toga priznanja ne dolazi ni u 20. stoljeću, premda Beč razmišlja o Hrvatskoj kao o središtu i jamstvu stabilnosti za slavenske sastavnice Carstva, nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. odnosno njene aneksije 1908. godine. Hrvati tako Prvi svjetski rat dočekuju kao miljenici Dvora i policajci u BiH, dok su Srbi u to vrijeme čuvari slavenske ideje (“iz Beograda je neprestano stizao poziv na slavensko jedinstvo i na političko ostvarenje panslavenske doktrine”, str. 133).

Još u 19. stoljeću za Martellija su samo Srbi ti koji imaju jezični, kulturni i politički program slavenskog ujedinjenja, zapravo uskrsnuća srpske države. U tom se srpskom projektu “naglasak nije stavljao toliko na vjersko jedinstvo naroda koje se kanilo osloboditi, koliko na njihovu etničku homogenost. Ta je opcija, naime, željela ujediniti (...) ne samo pravoslavne Slavene, nego i one katoličke vjere” (str. 86). Umjesto da ih nastoji kritički razumijevati, Martelli je, čini se, svoje devetnaestostoljetne izvore shvatio doslovno.

Osnutak Jugoslavije, iz takva gledišta koje ne razlikuje nacije u njoj, jest osnutak laičke države “utemeljene na etničkom i lingvističkom jedinstvu” (str. 91). Premda je teško razumjeti da Martelli danas misli na *srpskohrvatskoslovenački* jezik, njegovo nam očiste postaje jasnije kada u kratkom poglavlju o Sloveniji sâm prizna kako se služio literaturom koja staje na 1917. godini “zbog toga jer su kasnija djela [slovenske historiografije] snažno nacionalistička” (str. 162).

Nova jugoslavenska država omogućila je Hrvatskoj i Sloveniji da sjednu za stol s pobjednicima, što se u hrvatskom slučaju ponovilo i 1945. godine. Za Martellija opresija u staroj Jugoslaviji nije bila nacionalne prirode; naprotiv, ta se država mogla harmonično razvijati, samo da nije bilo vanjskih faktora. Komunistička je u Hrvatskoj, ponov-

no, "paradoksalna pojava" (str. 136) i odraz je hrvatske bliskosti s germanskim svijetom. Ta je bliskost, međutim, 1941. godine dovela i do eksplozije hrvatskog nacionalizma – a on je inače nastao u Prvom svjetskom ratu, zajedno s hrvatskom nacionalnom sviješću – koji je kulminirao u etničkom čišćenju Srba. To je drugo etničko čišćenje u povijesti Balkana, premda ono prvo, srpsko protiv Albanaca, nije imalo razmjere genocida, nego se uglavnom radilo o planskom "prisilnom udaljavanju", a "masakrima nije bilo ni traga, premda je bio pokrenut oblik represije, brutalne i umnogome čak iracionalne" (str. 96).

U Memorandumu SANU "nema mjesta rasističkim nazorima ni ideji etničkog čišćenja, nego je zapravo riječ o djelu koje je krajnje kritično ponajprije prema jugoslavenskoj komunističkoj vlasti (...) posebno krivoj u odnosu na Srbiju i njezinu etniju" (str. 108), pa tako u Martelliju nema govora ni o vezi Memoranduma i rata. On je, naime, već ranije izrazio krajnju sumnju u mogućnost utjecaja intelektualnih sfera i medija na mase.

Nasuprot tome, nacionalizam je glavno obilježje dvadesetostoljetne hrvatske povijesti. Zbog toga je i događaje iz 1971. godine neprihvatljivo nazivati *hrvatskim proljećem*, jer ono praško, koje se uzima kao uzor tome terminu, nije imalo nacionalni pečat. K tome je, za Martellija, ključna figura u tome razdoblju bio današnji hrvatski predsjednik, "neosporni *leader*", a dobiva se dojam da druge i ne poznaje. Šušvarovu tvrdnju o "hrvatskom nacionalizmu kao krhkoj nadogradnji i čistoj izmišljotini političara" Martelli prilagođava svom potpunom izjednačavanju nacionalizma s nacionalnom sviješću, nadovezujući na sve to stav kako je krivnja političara ponajviše u tome što su "uvjerali hrvatski narod u specifičnost vlastite etničke dimenzije" (str. 160).

Najveću krivnju za to snosi Franjo Tuđman koji je, u vrijeme kada je Europa već bila definitivno uvjeren u to da nacionalni element može biti samo uzrokom rata, slijepo i staromodno upravo taj element počeo proglašavati kulturnim bogatstvom. I sam svjestan preuzetnosti tvrdnje da je Tuđman

jedini glasnogovornik nacionalnih vrijednosti, Martelli mu pridružuje francuske *nove filozofe*.

Osim napisa i izjava samoga hrvatskoga predsjednika, velik se dio ideologije koja je temelj suvremenoga zagrebačkoga vodstva nalazi u mnogih zapadnih pisaca, osobito francuskih (počevši od Finkelkrauta), koji su zapravo, više ili manje svjesno, od sebe učinili glasnogovornike stavova Hrvatske vlade (str. 127).

Spomenutom se francuskom filozofu u stvaranju mita hrvatske nacije pripisuje veća krivica no samom hrvatskom predsjedniku, a tu se Martelliju provlače i krupne netočnosti, poput ove: "U njihovim očima [francuskih novih filozofa] samo postojanje republike kao što je bila ona bosanska, koja je svoj razlog postojanja temeljila na antietničkoj i antinacionalističkoj dimenziji, činilo se nečim neprihvatljivim ili u svakom slučaju nepovijesnim" (str. 167), pa su stoga "napadali bosansku utopiju". "Hrvati su tako [za francuske filozofe] mogli legitimno napasti Bosnu kao 'malu Jugoslaviju', premda su formalno osuđivali agresiju." Tuđman je, s pokrićem antimuslimanske i antibosanske perspektive francuskih filozofa, navodno htio i pokrštavati muslimane. Ne treba zaboraviti ni da Martelliju u veliku Hrvatsku, osim Hercegovine, spadaju i Krajina i Slavonija.

Nacionalnoj ideji Martelli se, uvjeren da tako misli veći dio europskih mislilaca, suprotstavlja u ime multietničkoga načela no nigdje ga ne određuje pobliže, pa mu tako ključni pojam ne ostaje ništa bolje određen no što je to u eklektičnoj i maglovitoj suvremenoj ideologiji političke korektnosti. Našu današnju multietničnost, na primjer, Martelli nalazi u drevnoj Bosni, pa optužuje Tita što je tu karakteristiku proglasio svojim političkim uspjehom umjesto da u njoj vidi povijesnu prednost i "odabir stanovništva koje je htjelo promicati vrijednosti dijaloga i suživotnosti" (str. 167). Na tome tragu Martelli gradi svoj osobni bosanski mit o blagoj osmanskoj vlasti, nepostojanju vjerske diskriminacije i sličnome, pa su se tako kršćani u Vojnu krajinu naseljavali samo zato što ih je Austrija privlačila povlasticama. Takva je djevičanska

Bosna nepovratno narušena kada je proglašena muslimanska nacija.

Alija Izetbegović je u Martellijevu tekstu upravo demoniziran kao nepouzdan ideolog i loš strateg koji je od Zapada htio iznuditi intervenciju time što je

preuveličavao neke terorističke akcije što su ih doista počinile srpske paravojne postrojbe (no valja naglasiti kako su u mnogim slučajevima snajperska djelovanja i osobito ispaljivanje granata na civilno stanovništvo u redu za hranu na sarajevskoj tržnici međunarodni promatrači pripisali ili nepoznatim počiniteljima ili, u nekim slučajevima, izričito samim bosanskim postrojbama) (str. 202).

Osim što Martellijev tekst obiluje mnoštvom uvredljivih netočnosti, njegova se najveća slabost ipak pokazuje u nekritičkom promicanju ideologije multietničnosti koja, s obzirom na nepriznavanje ili pristrano priznavanje same etničnosti, ostaje posve neutemeljenom, te dobiva upravo mitske dimenzije. Tako prividno moderna, a zapravo samo pomodna kategorija, leži u temelju teksta koji je po svojoj metodologiji mogao biti napisan i prije stotinu godina.

Angažman intelektualca

Treća knjiga ovog prikaza skup je novinskih članaka Adriana Sofrija objavljenih u Palermu kod prestižnoga izdavača Sellerio pod naslovom *Lo specchio di Sarajevo* ("Sarajevsko zrcalo", 1997). Kao zbirka ratnih reportaža i političkih eseja pisanih za boravka u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, knjiga nema znanstvenih pretenzija, ali zaslužuje pažnju zbog jasnoće i ozbiljnosti stavova njezina autora koji je u jeku rata neovisno i argumentirano znao zastupati teze ne baš drage talijanskoj politici, diplomaciji i pacifistima, jednako katoličkim kao i ljevičarskim.

Adriano Sofri poznata je, gotovo karizmatička ličnost talijanske ljevice, donedavna profesor na Sveučilištu u Firenci. U sedamdesetima je godina bio među liderima izvanparlamentarne šezdesetosmaške opozicije te glavni voditelj organizacije *Lotta continua*, najmasovnije radikalne omladinske skupine. S godinama je ublažio stavove prema je,

kada je u početku 1992. godine došao u Zagreb gdje ga je potreslo nasilje koje je pogodilo zemlju, bio još uvijek sklon rješenju tražiti u individualnom otporu prema modelu Jana Palacha. Kasnije o pravu na obranu zapisuje:

Kod nas je formula "građanskoga rata" (...) brzo zadovoljila većinu. Opravdavala je raširenu ideju (i neznanje) o Balkanu kao nerazmrsivu čvoru rodova i plemena te neugasloj kolijevci ratnih pokolja. No ta laka etiketa "građanskoga rata" nije uzimala u obzir dvije činjenice. Prva je odgovornost za agresiju i nasilje, rijetko kada tako jasna kao ovdje, u velikosrpskom etničkom nacionalizmu. S druge strane, sloboda i opstanak Bosne i Hercegovine bile su plijen srpskog i hrvatskog nacionalizma (...) Granate koje su pale na Zagreb pokazale su svijetu izrazito terorističku srž suvremenog rata, slično kao kada smrt dolazi iz gradskih kanti za smeće ili iz podruma kakva nebodera, kao i kada stiže s lansirane raketne rampe s onu stranu kakve proglašene suverene granice (str. 51–52, datirano 5/5/1995).

Tijekom *Oluje* Sofri piše kako su Hrvati odradili "prljav posao" koji je trebala učiniti međunarodna zajednica da bi se, među ostalim, spasila i Bosna:

Nije se htjelo dopustiti da se Bosanci naoružaju kako bi se branili. Sada hrvatski tenkisti čiste teren i kada silaze s vozila, pjevaju ustaške pjesme. Netko je to htio, ako se ne varam. Ako hrvatska ofenziva dovede do širega, krvavoga i nekontroliranoga sukoba, tko će za to biti kriv? Zagreb je trebao s vremena na vrijeme trpjeti rakete iz Knina, kako se Kninu prohtije? A ako hrvatska ofenziva dovede do oslobođenja Sarajeva i sukob opet svede na mjeru u kojoj su mogući pregovori i političke mjere, čija će biti zasluga za to? (str. 148, datirano 6/8/1995)

Dobrim poznavanjem etničkih problema unutar bivše Jugoslavije Sofri se izdvojio iz glavnine talijanske ljevice ponesene internacionalnim i anacionalnim zanosom. Od te se sredine udaljio i osudom općenitoga i modernoga pacifizma, što je dovelo do sukoba s krugovima koji su ga do tada barem ideološki podržavali. U *Sarajevskom zrcalu* objavljuje se Sofrijevo otvoreno pismo talijanskim

pacifistima koje je 1993. godine odbio objaviti ultraljevičarski dnevnik *Il Manifesto*:

Čitav niz poluistina postao je čvrstom ispravkom za izbjegavanje pitanja o međunarodnoj snazi koja bi zaustavila rat: tako, na primjer, teza da na ishodištu eksplozije nasilja stoji preuranjeno i zlobno priznanje Slovenije i Hrvatske od strane Njemačke. (Njemačka polako zauzima mjesto Sjedinjenih Država u praznovjernoj paranoji nekih revnih katolika i nekih revnih ljudi na ljevici). Moguće je da je to žurno priznanje bilo kratkovidna greška, previd – u nekih se možda radilo i o zlonamjernu računom. No apsurdno je da ga se koristi kao alibi za nemoć i kukavičluk (str. 205).

Obračajući se podjednako radikalima i katolicima, Sofri pokazuje neutemeljenost i neprimjenjivost načela pacifizma i nenasilja na rat u Hrvatskoj i BiH, te poziva neistomišljenike da svoj stav pokušaju usporediti “s onim što sarajevski pacifist misli i osjeća o svemu, uključujući i pacifizam”. Katolički pacifisti s kojima Sofri polemizira zagovarali su, u duhu Evandjelja, tezu da je nemoralno nasilju suprotstaviti nasilje, te da je u tome smislu potrebno neposredno djelovati i pružiti vlastiti primjer. Takav je primjer htio dati i mladi Moreno Locatelli, nekadašnji franjevac koji je zajedno s drugovima krenuo s bosanske na srpsku stranu sarajevskog Mosta bratstva i jedinstva. Sa svojim bijelim zastavama skupina se našla u unakrsnoj vatri, a Locatelli je poginuo. Događaj je pobudio brojne diskusije podjednako po župama kao i po ljevičarskim organizacijama širom Italije. U tom su razdoblju Sofrijevi članci iz Sarajeva bili važni, jer su reformiranim komunistima na vlasti u Italiji omogućili da pred vlastitim biračima opravdaju vojnu potporu koju su dali intervenciji snaga NATO-a.

U sva tri desetljeća svojih političkih borbi Sofri je zadržao moralni stav angažirana intelektualca. Nije stoga čudno što su na dan kada je 1997. godine osuđen na doživotnu robiju, gotovo svi talijanski dnevni listovi na svojim kulturnim stranicama objavili priloge o aferi Dreyfuss, pozivajući se izričito na Sofrijevu slučaj. Sofri je optužen da je kao vođa spomenute organizacije *Lotta continua* u svibnju 1972. godine naručio ubojstvo mi-

lanskog policijskog načelnika Calabresija. Odgovornost je Sofrijeve organizacije upitna, dokazi i svjedoci nakon toliko godina nisu sasvim pouzdani, a proces u široj javnosti ostavlja dojam političkoga i montiranoga postupka.

Prošlogodišnji dobitnik Nobelove nagrade za književnost, komediograf Dario Fo, odmah je po uručanju nagrade izjavio kako će dobar njezin dio uložiti u kampanju za obnovu sudskog procesa i oslobađanje Sofrija, a uskoro je na tu temu napravio i kulturnu predstavu-pamflet, u kojoj je spomenuti sudski proces prikazan kao farsa, a publika se grohotom smije vlastitom pravnom sustavu. Predstava je imala veliku premijeru u Milanu, a odmah je prikazana i na televiziji. Dakako, može se pretpostaviti da na nju nisu išli Foovi (i Sofrijevi) neistomišljenici, no činjenica je da je mobilizacija javnosti za Sofrija jedno od obilježja suvremene talijanske političke scene. U tom je kontekstu i Sofrijevi angažman u ratu na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine bio važan poticaj osvještavanju talijanske javnosti i prevladavanju općih mjesta što su proizašla iz nedostatka zanimanja za susjede.

***

Osim na razini nekoliko tema zajedničkih gotovo svim talijanskim radovima o ratu u Hrvatskoj i BiH (uloga Njemačke, traženje bolje definicije od one “građanskog rata”), tim radovima nije moguće naći zajednički nazivnik. Oni se i sami rijetko referiraju jedni na druge, pa je vrlo teško zamisliti njihov međusobni razgovor. U okružju u kojemu dominira zanimanje za unutrašnju politiku, knjige o balkanskom ratu ostale su uglavnom u sferama iz kojih su proizašli njihovi autori, poput ovdje odabranih slavista Cristiana Diddija i Valentine Piatelli, povjesničara Fabija Martellija ili Adriana Sofrija, neovisnoga borca na strani slabijih.

Natka Badurina & Walter Skerk